

Eesti ajaloolaste ülemaailmne auhind

Dr. Arthur Puksovi auhind 2003

Eesti Üliõpilaste Seltsi 133. aastapäeva pidulik koosolekul 5. aprillil s. a. (tegelik aastapäev 7. aprillil) kuulutati välja Dr. Arthur Puksovi Fondi 2003. a. auhinnad. Auhinnasaajad olid eesti ajaloolased, keda oli hinnatud parimateks oma trükis ilmunud raamatute alusel. Preemia te väljakuulutamise oli järg eelnevate aastate auhindamisele ja nii võib küsida, mis oli siis uut eelnevate aastatega võrreldes. Teiselt poolt on aga laiale teadusavalikkusele siiski vähe teada, millisest auhinnast on jutt, mille poolest on ta eripärane. Neile, kellele see on teada ja kes on kursis varasemate aastate auhinnasaajatega, on aga seevastu huvitav teada saada, kes olid auhinnasaajad sellel aastal.

Dr. Arthur Puksov (1896–1973) oli andekas ja edukas eesti keemik, kelle suunitlus oli eelkõige tehniline keemia. Eesti soost teadlaste otsustaval kujunemisperioodil pärast Tartu Ülikooli taasavamist eestikeelse rahvusülikoolina 1919. a. suutis ta tõusta oma eriala tippu Eesti Vabariigi jaoks uuel, aga ülimalt aktuaalsel põlevkivikeemia alal. 1929. a. kaitses ta *alma materi* juures doktoriväitekirja “Asfalt põlevkivist”. Olles sunnitud koos paljude eesti teadlastega Nõukogude teise okupatsiooni eest Eestist lahkuma, jõudis Arthur Puksov Rootsi kaudu Kanadasse, kus ta Eesti Üliõpilaste Seltsi vilistlasena osales aktiivselt Kanada Montreali Koondise tegevuses. Kui *vil. em.* A. Puksov 77-aastasena 3. oktoobril 1973 suri kopsupõletiku ja südame-nõrkuse diagnoosiga, jättis ta maha testamendi, milles pärandas kogu oma varanduse (u. 70 000 Kanada dollarit) EÜS-ile. Selle päranduse valitsemiseks moodustati A. Puksovi Fond Eesti Üliõpilaste Seltsi Toronto ja Montreali koondeste juures. Testamendi kohaselt pidi Eesti Üliõpilaste Selts andma hoiusummade protsendist auhindu uurimuste eest, mis käsitlevad Eesti ajalugu enne 1721. a. On märkimisväärne,

et täppis- ja tehnikateadlane pidas vajalikuks jätta oma pärandi just Eesti ajaloo teadusliku uurimistöö edendamiseks.

Ilmselt on testament seletatav sellega, et tegemist oli eesti isamaalasega, kes tundis muret eelkõige Eesti ajaloo ausa teaduskäsitluse üle. Muret pidi tekitama ja süvendama eesti ajaloo-teaduse olukord Nõukogude okupatsiooni tingimustes. Ilmusid raamatud ja artiklid, mis olid kirjutatud valitseva kommunistliku ideoloogia raames, vastupidistelt seisukohtadelt kirjutajaid ähvardas vangilaager, tsensuuri taha jäid kinni ka tõsiteaduslikud uurimused, mis mingil viisil olid vasturääkivad “Eesti NSV ajaloo” peatoimetaja Gustav Naani ja ta lähimate abiliste katkismuse tasemele tõstetud seisukohtadega. Selles olukorras oli ausa ajalookäsitluse hindamine ülimalt oluline.

Esimesed Arthur Puksovi Fondi preemiad anti välja 1976. a. Sellel ja järgnevatel aastatel olid saajateks väliseestlased, kes olid suutnud end vabas maailmas teostada kas kodumaal omandatud akadeemilise hariduse baasil teadustööd jätkates või kõigi raskuste kiuste paguluses ajalooharidust omandades ja doktoritööni jõudes. Esimese auhinna saaja 1976. a. oli eesti kirikuajaloolane ja orientalist teoloogia-doktor Artur Võõbus kolme esimese kõite eest oma 15-kõitelisest, sisult kirikuajaloolisest “Studies in the History of Estonian History” (1969–1986). Kahel järgneval aastal olid esimese auhinna saajad Aleksander Loit oma rootsikeelse doktoritöö eest, mis käsitles mõisate reduktsiooni, ja Taanis elav Vello Helk oma monograafiaga “Die Jesuiten in Dorpat 1583–1625”. Teise ja kolmanda auhinna saajad olid Jakob Koit, Hain Rebas, Ilmar Ahrens, Oleg Roslavlev ja Peep Peeter Rebane. Seega oli auhinna maine kujundatud kõrge teadustaseme järgi, mis on säilinud tänaseni.

Esimest korda anti Arthur Puksovi auhinda Eestis elavatele autoritele 1989. a. Seda jagasid ajaloolane ja tulevane president Lennart Meri ning nende ridade autor. Kujunes välja Arthur Puksovi testamendiga määratletud kindel süsteem. Auhinnavõistlusele võetakse ajalooteaduslikke uurimusi, mis käsitlevad Eesti ajalugu muinasajast 1920. aastani, kuid eelistatud on tööd, mis hõlmavad Eesti ajalugu kuni 1721. aastani ehk Põjasõja lõpuni. Auhindamiseks võetakse töid, mille ilmunisest ei ole möödunud rohkem kui kolm aastat. Siiani on fond andnud auhindu kokku rohkem kui 90 000 Kanada dollari ulatuses. Auhindu jagab Arthur Puksovi Fond, mille valitsuse esimeheks viimas-

tel aastatel on olnud Ivar Nippak. Esitatud töid hindab kolmeliikmeline žürii ajalooteadlastest, kellel on nõutavalt professori pädevus. Viimastel aastatel on selle žürii koosseisus olnud Eesti ajaloo professor Toronto Ülikoolis Jüri Kivimäe, dr. Vello Helk, kes on ka Tartu Ülikooli audoktor, ja nende ridade autor, Tartu Ülikooli *prof. em.*

2002. a., kui auhind anti Tartu Ülikooli üldajaloo õppetoolihoidjale dotsent (nüüdsele professorile), *dr. phil.* Mati Laurile, teatati, et fondi valitsus on otsustanud 2003. a. välja jagada kuni kolm auhinda kogusummas 5000 Kanada dollarit. Tegelikult ületas aga kõik varasemad ootused. Arthur Puksovi Fondi valitsus otsustas sellel aastal välja anda koguni viis auhinda, rohkem kui kunagi varem. Põhjuseks oli ilmselt auhindamisele esitatud tõsiste uurimistööde, tegelikult doktoritööde rohkus, võib-olla aga ka see, et žürii liikmetel ei olnud võimalust Kanas kokku tulla arutamaks, keda välja jätta. Konsensuse alusel otsustati välja anda kaks esimest ja kolm teist auhinda. Et auhinnatud tööde kohta on juba varem ilmunud retsensioonid Tuna numbrites, siis puudub vajadus neid siin lähemalt analüüsida. Piirdugem põhihinnanguga.

Esimese auhinna vääriliseks (2000 Kanada dollarit) kuulutati kaks uurimust. Tööde ilmumise järjekorras on nendest esimene *dr. phil.* **Enn Küngi** (Eesti Ajalooarhiiv) monograafia “Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimuses 17. sajandi teisel poolel” (Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2001. 403 lk.), mis 2001. a. sai ka eesti parima ajalooramatute preemia. Žürii hinnangul annab töö silmapaistva panuse Rootsi 17. sajandi majanduspoliitika uurimisse ja Narva kaubanduse analüüsi rahvusvahelisel tasemel. Selgituseks võib lisada, et Enn Küngi monograafia, ühtlasi doktoritöö, on järjeks, samal ajal aga ka oluliseks edasiarenduseks uurimissuunale, mida meil on viljeldud juba poolteist sajandit. Eesti ajalookirjutuse tulipunkti tõusis läbi Narva kulgenud Vene transiitkaubandus seoses Arnold Soomi 1940. a. kaitsstud doktoritööga. Järjeks A. Soomi uurimusele oli nende ridade autori 1962. a. kaitsstud kandidaaditöö, mille kaubanduslik-statistiline põhiosa Narva tolliraamatute alusel jäi kinni Nõukogude tsensuuri taha, nii et eraldi raamatuna sai avaldada ainult tagapõhjane mõeldud kaubandusajaloolise üldosa, milles uudsena oli kasutatud Moskvast asuva saadikute prikaasi materjale.

Enn Küngi monograafia aluseks on arhiivimaterjalide ulatuslik kasutamine paljudest erinevaist arhiividest. Allikmaterjale on kasutatud

eriti Rootsi Riigiarhiivist, Eesti Ajalooarhiivist ja Hansalinna Lüübeki Arhiivist, nende kõrval Läti Riigiarhiivist, Taani Riigiarhiivist Kopenhaagenis ja Tallinna Linnaarhiivist. Teema käsitlus algab ootuspäraselt Vene-Rootsi suhetega, kusjuures kõitev on rõhu asetamine Rootsi püüdele tuua Läänemerele Arhangelski kaubandus. Uudse osa senise käsitluse taustal moodustab monograafia see peatükk, milles käsitletakse Narva linna eri institutsioonide rolli kommertselu reguleerimisel, eriti linnusekrahvide osa selles. Narva kaubavahetuse ulatust käsitledes on rõhutatud välja valitud kaubandus Tallinna kui Narva peamise konkurendiga. Läänepoolse transiitkaubanduse teised peamised partnerid olid vaadeldava raamatu käsitluses Lüübek ja Inglismaa. Teises suunas suhtlemine toimus mitte ainult Venemaa, vaid ka idamaadega (vt. lähemalt: H. Piirimäe. Mitte ainult Narvast ja rohkem kui kaubandusest. Tuna 2003, nr. 1, lk. 146–148).

Teiseks esimese auhinna saajaks oli *dr. phil.* **Anti Selart** (Tartu Ülikooli üldajaloo õppetooli õppejõud) monograafia eest “Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost” (Tartu Ülikooli Kirjastus. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis, Tartu, 2002. 314 lk.). Ka see on raamat, mida autor kaitses edukalt doktoriväitekirjana. Auhinna andmise põhjenduseks märkis žürii, et raamatus on esmakordselt antud 13. sajandi poliitilise ajaloo põhjalik analüüs kogu Liivimaa ulatuses ja Euroopa kontekstis. Tegu on teemaga, mille käsitluses paljud autorid on enamasti lähtunud oma poliitilistest sümpaatiatest ja ideoloogilistest suunitlustest. Tagapõhjaks on olnud ka Lääne ja Ida maailma lõhe. Pikka aega oli põhiprobleemiks käsitlus ristiusu kiriku ja Lääne kultuuri jõudmisest Baltimaale, mille vastu rahvusliku ärkamise ajal astus rahvuslik liikumine. Ideoloogilist vastasseisu mäletame Nõukogude okupatsiooni aastakümnetest, millal ametlik ideoloogia asus jäägilt idealiseerima Vene vallutust. Selle vastasseisuna püüdis rahvuslik ajalookirjutus, nii palju kui see üldse võimalik oli, jätkata käsitlust Eesti muistsest vabadusvõitlusest (nõukogulikus formuleeringus: võitlust saksa röövvalduste vastu).

Anti Selart on Eesti Vabariigi uut ideoloogiseerimisvaba situatsiooni kasutades püüdnud oma raamatus luua diferentseeritud pildi mitte ainult katoliiklikust Euroopast ja võitluse objektiks olnud Liivimaast, vaid ka Venemaast. Autor on õigusega rõhutanud ja oma töös arvestanud, et pärast Kiievi kui võimukeskuse lan-

gust tõusid selle aladel esile eri dünastiatest pärit vürstid. Liivimaa ajaloo seisukohalt olid olulised Rostov-Suzdali dünastiast Vladimiri suurvürstid, kes kontrollisid ka Novgorodi, Liivimaa ajaloo mängis olulist osa aga Pihkva vürstiriik. Arvestada tuleb ka mongolite vallutust ja Leedu suurvürstide kasvavat mõju. Autor on rõhutanud vajadust uurida Ladina-Euroopa ja Venemaa suhteid kohapealsete, lokaalsete jõudude omavaheliste suhete võtmes. Käsitledes Liivimaa ja Vene suhteid 12. sajandi lõpust 1320. aastateni, on autor suutnud anda mõndagi uut.

Teise auhinna (1000 Kanada dollarit) väärilisteks tunnistas Dr. Arthur Puksovi Fond kolm monograafiat. Esimene neist on *dr. phil. Tiina Kala* (Tallinna Linnaarhiiv) raamat “Euroopa kirjakultuur hiliskeskaegsetes õppetekstides. Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat” (Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, nr. 5. Tallinn, 2001. 351 lk.). Žürii otsuses märgiti, et raamat annab ühe hiliskeskaegse käsikirja ammendava analüüsi ja akadeemilise editsiooni medievistika metodoloogia ja standardite alusel. Selgituseks doktoritöö aluseks oleva käsikirja kohta võib märkida, et tegemist oli nn. bastardkäsikirjaga, mille all mõeldi käsikirju, mis põhinesid teiste autorite tekstidel, mis olid kirja pandud eeskätt õppeotstarbelistel eesmärkidel, kuid võisid sisaldada ka kirjutajale huvi pakkunud tekste näiteks moraali, astroloogia, teoloogia jt. valdkondadest. Tänapäeva mõttes oli tegemist õppeotstarbelise konseptiga. T. Kala analüüsisid taskuraamat, mida säilitatakse Tallinna Linnaarhiivis, on ainus omalaadne Baltimail. Selle sisuks on eelkõige tekstid grammatikast ja loogikast. Jääb märkida, et T. Kala raamatu pealkirjas esitatud taskuraamatu omanik oli Tallinna dominiiklaste kloostris viimane prokuraator, pärit Dortmundist (vt. Kaspar Kolk. Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamatust. Tuna 2002, nr. 2, lk. 132–137).

Teiseks teise auhinna saajaks oli *dr. phil. Juhan Kreem* (Tallinna Linnaarhiiv) ingliskeelse monograafia eest “The Town and Its Lord: Reval and the Teutonic Order (in the Fifteenth Century)” (Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, nr. 6. Tallinn, 2002. 213 lk.). Doktoritööna Tartu Ülikoolis kaitstud monograafia esitab esmakordselt Tallinna linna ja ordu suhete süvendatud käsitluse. Sisuliselt on autor on valinud oma uurimisprobleemiks ordu ja Tallinna linna suhete seaduslikud alused ja kohaliku haldussüsteemi, nagu märgib ka Tuna retsensent (I. Põltsam. Uurimus Saksa Ordu ja Tallinna ajaloost. Tuna 2002, nr. 4., lk. 137–139). Raama-

tu kronoloogilised raamid ei piirdu rangelt 15. sajandiga, vaid ajaloosündmuste piirdeid arvestades on need aastad 1494–1535. Monograafia põhitulemuseks on tõdemus, et Tallinn oli ordule vajalik ja enam-vähem usaldusväärne partner. Majandussuhete valdkonnas nähtub, et need suhted ei toimunud institutsioonide tasandil, vaid olid eelkõige orduhärrade kaubandusvahekorrad Tallinna kaupmeestega. Raamatu eriliseks väärtuseks on see, et autor ei piirdu konfliktisituatsioonidega, vaid ka allikate põhjal raskemini jälgitava argieluga.

Dr. Arthur Puksovi auhinnasaajate selle aasta nimekirja lõpetab teise auhinna reas arheoloog *dr. phil. Andres Tvauri* (Tartu Ülikool) monograafiaga “Muinas-Tartu. Uurimus Tartu muinaslinnuse ja asula asustusloost” (Muinas-aja Teadus, nr. 10; Tartu–Tallinn, 2001. 372 lk.).

Põhjendusena on Fondi valitsuse poolt mainitud seisukohta, et monograafias on esitatud muinasaegse Tartu linnuse ja asula arenguloo ning funktsioonide uudne ja igakülgne analüüs arheoloogiliste ja ajaloo allikate põhjal. Uurimistöö eripäraks on, et autor ei lähtu, nagu arheoloogidele on tavaks saanud, enda juhitud kaevamistöödest, vaid toetub paljude varasemate kaevamistööde tulemustele, püüdes haarata probleeme laiemalt ja üldistavalt. Paljude aastate jooksul juhtisid Muinas-Tartu kaevamisi arheoloogid Vilma Trummal, Romeo Metsallik jt. Analüüsides vene letopisside järgi Vene vürst Jaroslavi sõjaretke, mille käigus Muinas-Tartu vallutati ja põletati (ühteaegu Tartu esimene mainimine), leiab Andres Tvauri, et see ei saanud toimuda 1030. a., vaid 1036. a. Ilmselt on aga siiski liiga vara vahetada nii kindlalt välja Eesti esimese vabadusvõitluse alguse daatum.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Dr. Arthur Puksovi Fondi poolt sellel aastal auhinnatud raamatud on kõik väärtteosed. Võime tunda rõõmu, et Nõukogude okupatsiooni painest ja karmist tsensuurist väljunud eesti ajalooteadus on jõudnud tõeliselt heale tasemele.

Helmut Piirimäe